

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

УДК: 300.54+321.62

РЕКЕЦЬКА Ірина Ростиславівна

**СУДОВА ВЛАДА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА**

23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата політичних наук

Одеса – 2003

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії (Міністерство освіти і науки України)

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор

КОРМИЧ Людмила Іванівна,

Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри соціальних теорій

Офіційні опоненти:

доктор політичних наук, доцент

СІЛЕНКО Алла Олексіївна,

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С.Попова,
проректор з навчальної та-виховної роботи

кандидат політичних наук

КУДІНОВА Неля В'ячеславівна,

Одеський національний політехнічний університет,
доцент кафедри політології і права

Провідна установа:

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України,
відділ правових проблем політології (м. Київ)

Захист відбудеться “ 25 ” квітня 2003 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий “ 21 ” березня 2003 р.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

В.В. Дудченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Демократична трансформація українського суспільства передбачає перетворення в сфері парламентської, адміністративної, муніципальної, судової діяльності з метою створення умов формування в Україні демократичної, правової держави. Цієї мети можна досягти тільки за умов наявності ефективної державної влади, заснованої на принципі поділу влади. **Актуальність дисертаційного дослідження** обумовлена тим, що прийняття в 2001 р. пакета законів, які одержали назву "малої" судової реформи, і 7 лютого 2002 р. нового Закону України "Про судоустрій України" радикально змінило зміст і напрям діяльності судів зі зміцнення законності в державі, захисту прав і свобод людини в адміністративному, конституційному, господарському, цивільному і кримінальному судочинстві. Таким чином, Україна одержала унікальну можливість створити таку судову систему, яка, спираючись на позитивний досвід діяльності судових систем інших держав, змогла б ефективно виконати призначену їй роль у суспільстві — стати надійним гарантом захисту прав і свобод людини. Однак специфіка судової влади — однієї із самостійних гілок державної влади — до кінця не усвідомлена ні в суспільстві, ні на рівні державного апарату. Ігнорується той факт, що без повноцінної судової влади інші гілки державної влади є неефективні, а це обумовлює й неефективність системи державної влади в цілому.

Проблеми становлення судової влади як незалежної і самостійної гілки державної влади обґрунтовані й привертають увагу сучасних дослідників, оскільки сам термін "судова влада" в історії України вперше закріплений на конституційному рівні зовсім недавно. Відкинувши теорію поділу влади, радянська юриспруденція залишила за межами свого науково-практичного інтересу весь комплекс функцій судової влади, її місце в структурі державного механізму. В результаті ця проблема й дотепер залишилася не усвідомленою, а тому і не розробленою вітчизняною політико-правовою наукою. Ця обставина утруднює створення ефективно діючої демократичної судової влади. З огляду на це принципового значення набуває визначення ролі судової влади, її функцій у демократичній, правовій державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках комплексної науково-дослідної теми Одеської національної юридичної академії "Правові проблеми становлення і розвитку сучасної української держави" (№ держреєстрації 0101U0001195), одним із виконавців якої є дисертант.

Метою дисертаційної роботи є комплексне дослідження політико-правових особливостей організації і функціонування судової влади як незалежної гілки державної влади, яка своїми специфічними засобами захищає права і свободи людей, утверджує законність і справедливість, що і є одним з основних показників демократичної трансформації українського суспільства.

Для досягнення мети треба було розв'язати такі дослідницькі **завдання**:

- проаналізувати роль судової влади як самостійної гілки в механізмі державної влади;
- провести порівняльний аналіз політико-правових основ функціонування судової влади в тоталітарній і демократичній політичних системах;

– дослідити співвідношення судової влади і політики, виявити демократичні принципи, здатні виключити чи послабити політичний тиск на судову владу;

– проаналізувати роль Конституційного Суду України в політичній системі суспільства;

– обґрунтувати значення судової влади в розвитку і функціонуванні демократичної держави;

– визначити основні напрями судово-правової реформи в Україні.

Об'єкт дослідження – політико-правові основи формування незалежної судової влади як найважливішої складової правової держави в умовах переходу суспільства від тоталітарної до демократичної політичної системи, політичні і правові чинники, що впливають на організацію і функціонування судової влади в Україні.

Предметом дослідження є місце, роль, функції судової влади в умовах демократичної трансформації українського суспільства.

Методи дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладений структурно-функціональний аналіз, у рамках якого судова влада розглянута як скоординована взаємодія елементів, що утворюють її складну структуру й обумовлюють виконання нею визначених функцій у межах суспільного цілого. При цьому функції судової влади досліджувалися не як щось однозначне, нерозчленоване, а як складне внутрішньо суперечливе утворення, багате змістом, що має безліч граней, сторін, проявів.

Системний аналіз застосований з метою досягнення принципового єднання в теоретико-пізнавальній основі розуміння структурно-функціональних характеристик органів судової влади. Використання системного підходу доцільне, оскільки судову владу необхідно розглядати як цілісну систему соціального порядку. Найважливішими напрямками системного підходу є саме структурний і функціональний аналіз.

Дисертантом розглянуто судову владу не тільки з огляду на її внутрішню будову, форму, сутність і зміст, а й на її місце та роль в політичній системі суспільства. Це дало можливість досліджувати її не тільки в ординарних режимах, а й екстраординарних, у контексті її зв'язків з навколишнім політичним середовищем. Зважаючи на те, що судова влада в Україні — зовсім новий, до кінця не сформований інститут, його природа і характер діяльності розглядаються в цьому дослідженні не тільки з урахуванням наявної української практики, а й відповідного зарубіжного матеріалу. З цією метою застосовувався порівняльний метод, необхідний для аналізу структури судових систем у різних країнах, зокрема соціальних функцій органів судової влади, змісту їхньої діяльності, конституційних принципів організації і функціонування. У процесі порівняльного аналізу широко використовувалися такі форми порівняння, як описове порівняння, що полягає в дослідженні порядку вирішення конкретних проблем судової системи не менш як в двох країнах; прикладне, чи "законодавче" порівняння, метою якого був пошук підходів і рішень для удосконалення вітчизняної судової системи; порівняння, яке застосовувалося з метою виявлення "кардинально різних концепцій методів регулювання", що властиві різним судовим системам з метою їх більш глибокого розуміння й ефективного використання.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що обґрунтовано концепцію формування і можливого розвитку судової влади як найважливішого чинника в розвитку демократичних процесів, спрямованих на подальше зміцнення гарантій реалізації конституційних положень щодо прав і свобод людини та громадянина.

У ході проведеного дослідження отримані результати, що мають наукову новизну.

1. Показано, що в сучасних правових демократичних державах головний внесок судової влади у функціонування політичної системи полягає в тому, що в політичному процесі судова влада повинна стати гарантом захисту прав і свобод людини. Аргументовано, що, будучи гілкою державної влади, судова влада у всіх формах своєї реалізації (конституційному, господарському, цивільному, адміністративному і кримінальному судочинстві) здійснює державну функцію захисту прав і свобод людини і громадянина.

2. Обґрунтовано, що принцип поділу влади не є жорстким і абсолютним. Абсолютизація ж цього принципу, сутність якої полягає в тому, що правотворчі функції є винятково прерогативою законодавчої влади, а судова діяльність – судової влади, не доцільна.

3. Виявлено, що в Україні, як і в інших державах колишнього Радянського Союзу, ще сильна традиція поєднання виконавчої, законодавчої і судової влади в одне ціле. Саме завдяки обслуговуванню судів, забезпеченню їхньої діяльності фінансовими, матеріальними ресурсами, участі у вирішенні кадрових питань судової системи, службової кар'єри суддів та ін. представники виконавчої влади мали і мають істотні важелі впливу на здійснення правосуддя.

4. Підтверджено, що з метою розв'язання завдань, що виникають внаслідок переходу суспільства до нової суспільно-політичної системи, перед судовою владою встають нові проблеми, що вимагають нових засобів і способів судового контролю. Результатом переосмислення ролі судової влади в сучасних політичних умовах стало розуміння необхідності активізації діяльності із формування в Україні системи адміністративної юстиції.

5. Аргументовано, що судова влада часто уповільнює темпи політичних змін, запропонованих політичними силами, які перемогли на виборах, доти, доки ці зміни не будуть віддзеркалювати інтереси більшої частини суспільства. Іноді судова влада сама стає суб'єктом швидких перетворень, які законодавча і виконавча влади не змогли здійснити.

6. Визначено, що судова влада буде відповідати сподіванням демократичного суспільства тільки за умови, що вона зможе повноцінно використовувати свою політико-правову можливість впливу на рішення і діяльність законодавчої і виконавчої влади. Це дасть їй змогу стати гарантом захисту прав і свобод людини і громадянина, соціальної і політичної стабільності.

7. Уточнені поняття "судова влада" і "правосуддя". Аргументовано, що судова влада – це самостійна незалежна гілка державної влади, що являє собою сукупність державних органів, наділених повноваженнями щодо здійснення цивільного, господарського, адміністративного, кримінального і конституційного правосуддя. Визначено, що правосуддя є функцією судової влади,

що відбиває сутність судової влади. Цей підхід відрізняється від наявних у юридичній науці, що ототожнюють поняття "судова влада" і "правосуддя".

8. Обґрунтовано, що адміністративне судочинство в Україні варто організувати відповідно до вимог доступності правосуддя для громадян, а також незалежності суддів від незаконного впливу з боку органів влади.

9. Підтверджено, що до предмета регулювання Адміністративно- процесуального кодексу України слід віднести процедуру судового вирішення всіх публічно-правових суперечок між адміністративними органами і фізичними й юридичними особами, крім суперечок, для яких законом передбачений інший порядок судового рішення.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що положення і висновки дисертації створюють основу для подальшого теоретичного дослідження проблеми формування і функціонування судової влади в Україні, можуть використовуватися в практичній сфері, сприяти підвищенню політичної і правової культури політиків, державних службовців. Використаний у дисертації фактологічний матеріал, основні теоретичні узагальнення можуть бути застосовані в науково-дослідній сфері при розробці проблематики в галузі організації політичних і правових інститутів і процесів, політичної теорії, теорій держави і права та управління. Доцільно використовувати результати дослідження під час викладання нормативних і спеціальних курсів у вузах, у процесі підготовки й навчання політологів і юристів; при написанні підручників і навчальних посібників із проблем судової влади, демократизації суспільства, побудови правової держави.

Особистий внесок дисертанта. Дисертація є самостійною науковою працею, що містить отримані автором результати, котрі забезпечують вирішення найважливішої теоретичної і теоретико-прикладної проблеми в межах здійснених нових розробок в галузі політичної науки. Матеріали, опубліковані разом з Наумкіною С.М, у дисертації не використовувалися.

Апробація результатів дисертаційного дослідження відбувалася на науково-методичних семінарах професорсько-викладацького складу кафедри соціальних теорій Одеської національної юридичної академії. Результати дослідження викладалися автором на Міжнародних і Всеукраїнських конференціях "Міжнародні проблеми боротьби з тероризмом" (Одеса, 2000), "Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми і шляхи їхнього вирішення" (Одеса, 2000), "Судовий захист прав людини: національний і європейський досвід" (Одеса, 2001.), "Соціальна політика і механізми інтеграції українського суспільства" (Одеса, 2002), "Інновації наукового і соціального пізнання" (Одеса, 2002).

Публікації. Основні результати здійсненого дослідження викладені автором у п'ятьох наукових статтях, чотири з яких опубліковані в спеціалізованих виданнях, затверджених ВАК України за фахом.

Структура дисертації. Специфіка проблем, що стали об'єктом дисертаційного дослідження, обумовили наукову побудову і логічну структуру дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, перший з яких містить три підрозділи, другий і третій — по два. Загальний обсяг дисертації

складає 192 сторінки. Список використаних джерел, що не входить до загального обсягу дисертації, містить 279 найменувань (17 стор.).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт і предмет, мету і завдання дисертаційної роботи; розкрито її методологічну й емпіричну основи, практичну значущість, структуру, апробовано теоретичні положення, сформульовано нові концептуальні положення.

Перший розділ — “Судова влада як самостійна структура в державному механізмі” — структурно складається з трьох взаємно пов'язаних між собою підрозділів.

У першому підрозділі — *“Навчання про судову владу в історії політико-правової думки”* — проаналізовано ступінь наукової розробки теми дисертації, досліджено різні підходи до поняття судової влади, його основні парадигми, проаналізовано роль судової влади в структурі державної влади, особливості становлення цього інституту в контексті сучасної демократичної теорії і практики.

Автор стверджує, що ідеям поділу влади були присвячені праці видатних стародавніх мислителів Аристотеля, Платона, Полібія, Епікура й ін. Ці ідеї, реалізовані деякою мірою в судовій практиці Античного світу, присутні в англійській Великій Хартії Вільностей 1215 р. Таким чином, принцип поділу влади віддзеркалений в працях багатьох учених, але особлива заслуга тут належить Дж. Локку і Ш.-Л. Монтеск'є. Французький мислитель Ж.-Ж. Руссо одним з перших визначив функціональну роль суду як гаранта недоторканності свободи людини.

Ролі судової влади в системі поділу влади присвятили свої праці українські дослідники В.Костицький, І.Кривуца, Ф.Рудич, російські дослідники С.Алексєєв, М.Баглай, П.Баренбойм, К.Гаджієв, І.Ільїнський, Н.Дзвонів, В.Терехов, Б.Топорнін, А.Фоков, дослідники далекого зарубіжжя Б.Сиган, Д.Шонброд, К.Штраус, Л.Ентін та ін.

У працях таких відомих російських фахівців, як М.Баглай, А.Бойків, Б.Габричидзе, Є.Козлова, О.Кутафін, Н.Павличенко, В.Ржевський, Н.Чепурнова, И.Шаблінський та ін., судова влада розглядається як необхідний елемент конституційного закріплення системи поділу влади й обґрунтування найважливіших ознак і функцій здійснення судової діяльності в умовах правової держави.

Значенню судових інститутів у суспільстві та їхній незалежності від впливу органів законодавчої і виконавчої влади присвячено праці українських юристів В.Євдокимова, С.Кивалова, Г.Мурашина, російських учених В.Лебедева, І.Нікєрова та ін.

Визначення понять “судова влада” і “правосуддя” наведено в працях сучасних дослідників Ю.Дмитрієва і Г.Черемних, С.Алексєєва, В.Скитовича, І.Петрухіна, В.Чиркіна, авторів далекого зарубіжжя Р.Газьє, Р.Бура і П.Миньєра й ін.

Співвідношення судової влади і політики досліджено в працях французького вченого Б.Констана, американських дослідників Н.Вієри і Л.Кроса, К.Харлоу і Р.Роулінгса. Політичну роль суддів проаналізували англійські фахівці з публічного права Д.Гріффіт, Д.Горовіца, Г.Дрюрі та ін.

Роль і місце Конституційного Суду в політичній системі суспільства розглянуто в працях українських учених-юристів П.Євграфова, А.Кордуна, П.Мартиненка, В.Блазні, М.Тесленко, російських учених-юристів М.Баглая, Н.Витрука, С.Дьякова, Є.Лукашевої, Б.Ебзєєва, американського вченого Д.Баррі та ін.

Актуальні проблеми становлення судової влади в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави, радикального відновлення всіх сфер громадського життя, демонтажу тоталітарної політичної системи і реформування судової системи в Україні відбито в працях відомих українських юристів В.Стефанюка, Ю.Шемшученка, А.Мироненка й ін.

Як підтверджує досвід демократичних країн, реалізація принципу поділу влади спричиняє поділ владних функцій чи форм діяльності між державними органами, а це підвищує ефективність їхньої діяльності. Створюються умови для підвищення професіоналізму працівників. Завдяки цьому принципу діє конституційний взаємоконтроль вищих органів держави, що перешкоджає зосередженню влади в руках одного з органів і встановленню диктатури. Вірно й вміле застосування принципу поділу влади спричиняє зміцнення вищих органів держави і підвищує їхній авторитет у суспільстві.

Аналізуючи систему влади в українській державі, доводиться констатувати, що принцип поділу влади, закладений формально в Конституції України, в реальності остаточно не склався, недосконалою є система стримувань і противаг. Отже, можна дійти висновку, що виконавча влада виявилася, по суті, безконтрольною, а тому не завжди дотримується законів, зокрема на місцях. Вона постійно впливає на органи правосуддя, намагаючись утримувати їх під своїм контролем. Тому на сьогодні в Україні має місце дисбаланс влади замість її поділу і взаємодії.

Водночас слід констатувати, що у своєму класичному варіанті теорія поділу влади не підтверджується досвідом державно-правового будівництва, реальним життям. Таким чином, принцип поділу влади не є твердим й абсолютним принципом. Свідченням цього є той факт, що в будь-якій державі, у тому числі й українській, існують органи й установи, що не належать ні до законодавчої, ні до виконавчої, ні до судової влади. В Україні це Центральна виборча комісія, Національний банк України, Рахункова палата, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, прокуратура й ін. Однак ці органи діють у загальній системі стримувань і противаг, будучи елементами єдиного державного механізму, і повинні функціонувати зі всіма іншими її частинами.

Отже, розглядаючи питання про місце судової влади в системі державної влади України, слід зазначити, що воно, як і раніше, не втрачає своєї актуальності. А той факт, що в системі поділу державної влади судовій владі завжди надається третє місце, робить зрозумілим відповідне ставлення суспільства й окремих громадян до посадових осіб до судової діяльності.

У другому підрозділі — *"Судова влада і правосуддя в механізмі державної влади: уточнення понять"* — автор зазначає, що в науковій політико-правовій літературі поняття "судова влада" і "правосуддя" нерідко використовуються як синоніми, з чим не можна погодитися, оскільки судова влада реалізується в правосудді. Однак деякі вчені стверджують, що правосуддя — це діяльність суду з

розгляду і вирішення кримінальних, цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. З цього і випливає тотожність понять "судова влада" і "правосуддя". На думку автора, це неправомірно, оскільки сукупність функцій судової влади як самостійної і незалежної гілки державної влади не можна зводити лише до функцій суду в процесі, тобто до правосуддя, яке є, власне кажучи, не більш ніж однією з численних функцій судової влади. Це вірно, оскільки судова влада як одна з гілок державної влади зберігає всі основні елементи останньої. Як випливає з Закону України від 7 лютого 2002 р. "Про судоустрій України" (розд.1, с.2), судова влада реалізується шляхом здійснення правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. Таким чином, правосуддя є функцією судової влади.

Судова влада – це не просто повноваження судових органів. Це державна влада, реформування і зміцнення якої є не тільки теоретичним, а й важливим практичним завданням. Авторитетна, міцна судова влада дасть змогу перетворити систему судових органів на владу, здатну захищати права і свободи громадян, забезпечити законність і справедливість у демократичній державі. Діяльність судової влади в цих сферах особливо важлива, оскільки саме тут судова влада не тільки не повинна поступатися авторитетом й ефективністю двом іншим гілкам влади, а з позицій захисту прав людини, принципів демократії і законності має оцінювати і направляти їхню діяльність, стримуючи й обмежуючи рамками закону законодавчі й виконавчі органи держави.

У третьому підрозділі – “Система судового контролю за адміністративною діяльністю як гарантія конституційних прав і свобод у демократичній державі” – увага привертається до того, що навіть у демократичних правових державах, як підтверджує світовий досвід, політична державна влада залишається потенційно найбільш могутньою соціальною силою. Тому навіть у країнах з міцними демократичними, ліберальними традиціями іноді відбуваються сплески насильства, що не сприяє захисту права людини. Зважаючи на таку ситуацію, слід розвивати й удосконалювати інститути судової влади, котрі наділені відповідною компетенцією і достатніми імперативними можливостями для підтримання в демократично розвинених країнах і в країнах, що стали на шлях сучасного правового розвитку, правових форм, орієнтованих на утвердження в реальному житті передових правових цінностей, ідеалів і прав людини. Таким чином, в Україні назріла гостра необхідність у виробленні процесуального механізму реалізації і захисту прав і свобод громадян у співпраці з органами виконавчої влади. Аналіз цієї проблеми свідчить, що адміністративна юстиція є одним з ефективних засобів забезпечення законності функціонування виконавчої влади, дотримання її органами політико-правових меж її функціонування, а адміністративні суди – спосіб реалізації принципу поділу влади, додатковий організаційний інструмент захисту суб'єктивних прав і свобод громадян.

Політична функція адміністративної юстиції полягає в: 1) ліквідації випадків зловживання владою в інтересах певних політичних сил; 2) розв'язанні конфліктів між центральними і регіональними політичними силами, що представлені в центральних органах виконавчої влади і місцевих органах виконавчої влади, а також органах місцевого самоврядування.

Другий розділ — “Судова влада і політика: проблема взаємодії та взаємозалежності” — містить два підрозділи, які присвячені дослідженню співвідношення судової влади і політики.

У першому підрозділі — *“Політичні фактори функціонування судової влади”* — дисертант зауважує, що перед будь-якою демократичною судовою владою завжди існує спокуса піддатися політичному впливу. Звичайно, зовсім відмежуватися від політики неможливо, оскільки судова влада є складовою державного механізму, а держава — це форма політичної організації суспільства. Як засвідчує суддівська практика, є чимало випадків вторгнення політичної доцільності в судову діяльність. Однак як об'єкт політичного впливу суди не тільки втрачають авторитет і повагу серед населення, а й підривають фундаментальні засади демократичної правової держави. На думку дисертанта, кон'юнктурний підхід до розв'язання соціальних конфліктів, реалізований під тиском певних політичних сил, руйнує правосуддя, призводить до його системної деградації як форми управління суспільством, оскільки в подібних ситуаціях політика домінує над правом.

Безсумнівно, нереально було б усунути суддів від політики, оскільки кожна людина, незалежно від її місця в соціальній ієрархії, має свої політичні погляди, уявлення, цінності. На думку американців, судді читають не тільки закони, а й газети. Однак які б не були політичні уподобання судді, він все ж таки знає, що люди очікують від суду справедливості та правосуддя, а не політичних програм, а тому під час розгляду прагне бути вище за свої власні політичні амбіції і пристрасті.

У другому підрозділі — *“Конституційний суд в політичній системі суспільства”* — автор стверджує, що Конституційний Суд не може бути поза політикою, яка закладена в самій Конституції України, котра закріпила політичні, соціальні, економічні та інші норми у формі правових установок. Конституційний Суд України одночасно є і незалежним судовим органом, і органом влади, тобто суб'єктом політики й невід'ємним елементом політичної системи України, оскільки в конституційних принципах щодо підґрунтя конституційного устрою, поділу влади, прав і свобод людини і громадянина закладено глибокий політичний зміст. Відомі рішення Конституційного Суду, що істотно вплинули на формування і розвиток в Україні нової політичної системи, реалізацію народного волевиявлення, відносини між політичними партіями, іншими об'єднаннями громадян і державою, між кожним окремим громадянином і державою. Отже, незважаючи на те, що в зарубіжному і вітчизняному законодавствах здебільшого наголошується на неполітичному характері діяльності Конституційного Суду, який покликаний вирішувати тільки питання права, світова практика доводить, що досить часто Конституційний Суд виконує роль політичного інституту. Це закономірно, адже він належить до однієї з гілок влади (судової) і не може не бути політичним інститутом, оскільки державна влада — це влада політична.

На підставі цього дисертант дійшов висновку, що Конституційний Суд — це політико-правовий інститут, який все активніше висловлюється не тільки з юридичних, а й політичних питань.

У третьому розділі — **“Судова влада в демократичній державі: перспективи розвитку і шляхи удосконалення”** — дисертант розглядає проблеми становлення суду як рівноправної гілки

серед органів державної влади, що має забезпечити законність у державі, надійний захист прав і свобод громадян.

У першому підрозділі — *“Тенденції розвитку судової влади в умовах трансформації українського суспільства”* — наведений досвід демократичних країн. Роль судів у цих країнах дуже велика і, незважаючи на нетривалі періоди деякого спаду, у цілому неухильно зростає. Це навіть дало привід багатьом юристам, політологам і політикам говорити про тенденцію перетворення сучасної правової держави на “державу суддів”, що свідчить про високий рівень юридизації суспільних відносин і міжособистісних зв'язків, що породжують судові суперечки.

Як відомо, у демократичній державі авторитет кожної з гілок її влади спирається не стільки на силові органи держави, скільки на добровільне визнання народом легітимності їхніх дій. З огляду на це неприйняття з боку народу деяких судових рішень буде поширюватися і на рішення інших гілок влади. Тобто всій державній політиці загрожує позбавлення її легітимності, що може спричинити негативні наслідки. Ізоляціоністське ставлення громадян до судової влади особливо небажане, оскільки суди в управлінні суспільством відіграють специфічну роль. Держава за допомогою законодавства визначає загальні правила поведінки у всіх сферах життя, але загалом, тільки судова влада має право матеріалізувати закони у спірних випадках, визначати, що є законним, а що ні.

У другому підрозділі — *“Реформування судової влади як фактор демократизації”* — дисертант зазначає, що поки що Українській державі не вдалося навести правовий порядок у країні, а без цього важко уявити життєздатну державу. Без правових актів не можна впливати на хід суспільних процесів, регулювати діяльність людей, підприємств і організацій, забезпечувати соціальну і політичну стабільність у суспільстві. Швидке і поспішне відновлення українського законодавства, на жаль, не стало гарантією його якості. Немає науково обґрунтованих програм законотворчості. Між законами та іншими актами є певні суперечності. Демократичні перетворення суспільства, що почалися наприкінці 80-х років, зміна політичного ладу держави, пріоритетів у відносинах держави й особистості на користь останньої актуалізували переосмислення ролі суду в системі державних органів.

Розгляд наведених у цьому розділі проблем дає дисертанту можливість сформулювати такий висновок: основною функцією і призначенням судової влади як однієї із самостійних гілок державної влади в демократичній, правовій державі є розв'язання конфліктів, що виникають у суспільстві, шляхом реалізації специфічної для цієї влади діяльності — правосуддя. Те, наскільки ефективно судова влада зможе впоратися зі своїм функціями, залежить від успіху судово-правової реформи, метою якої є створення в Україні високопрофесійного, авторитетного суду, здатного повноцінно захистити права і свободи особистості.

Автор погоджується з дослідниками, котрі вважають, що реформування політико-правової системи без урахування людського чинника позитивних результатів не принесе. А системи захисту права професійно замкнені, відокремлені від населення, інститутів громадянського суспільства, є

безперспективними. Реалізація судово-правової реформи повинна здійснюватися на тлі підвищення політико-правової культури населення, поглиблення правосвідомості громадян.

У висновках автор формулює результати дослідження: створення міцної, незалежної і доступної для населення судової влади обумовлено тими політичними, правовими і соціально-економічними змінами, що сьогодні відбуваються в українському суспільстві, зокрема, формуванням громадянського суспільства і правової, демократичної держави.

Дослідження численних джерел дало дисертантові змогу дійти висновку, що поки ще ефективність судової влади, стан судового захисту прав і свобод людини не задовольняє потреби громадян і держави. Деякою мірою це можна пояснити об'єктивними причинами, серед яких нестача кваліфікованих кадрів, низький рівень матеріально-технічного забезпечення судів і ін.

Теорія поділу влади, що одержала реальне втілення в багатьох країнах світу, дотепер залишається в центрі дослідницької уваги. Це зовсім не випадково, якщо враховувати зміну співвідношення економічних і політичних сил у суспільстві, рівень демократії, ускладнення процесу управління державою.

На думку дисертанта, відособленість гілок державної влади, їхнє протистояння і навіть конфронтація перешкоджають досягненню державних цілей. Забезпечення інтересів держави можливо тільки за умови співробітництва, чіткого виконання кожною гілкою влади її функцій. Наведена теза обґрунтована тим, що жодна з гілок влади не може існувати самотійно, оскільки вони становлять єдину державну владу і виступають як елементи єдиної системи. Дисертант не може погодитися з досить поширеною у науковій літературі тезою щодо того, що реалізація принципу поділу влади означає багатовладдя в суспільстві. Влада в Україні єдина споконвічно, оскільки згідно зі ст. 5 Конституції її єдиним джерелом є народ. Жодний державний орган окремо не може претендувати на суверенне здійснення державної влади, оскільки воно засноване на поділі відповідних повноважень між органами законодавчої, виконавчої і судової влади, котрі є самотійними в здійсненні закріплених за ними Конституцією і законами функцій.

Автор дослідження виходить з того, що принцип поділу влади не абсолютний, обґрунтовуючи це тим, що конституційний принцип поділу влади не є перешкодою для поділу деяких прав, притаманних за своєю природою одній з форм влади, між органами іншої влади.

Проголошуючи єдність і неподільність влади народу як єдиного джерела влади в Україні, судова влада сама набуває державного характеру як цілісна соціальна і правова категорія. Її змістовне значення віддзеркалене в наступних положеннях. Судова влада породжена принципом поділу влади, що, незважаючи на свою певну умовність, забезпечує поділ сфер управління суспільством у механізмі народовладдя. Дослідження функціональних ознак судової влади засвідчує, що судова влада – це державна влада, котра володіє всіма відповідними атрибутами, а також це конкретна форма діяльності держави, організаційно оформлена як система правосуддя.

Досліджуючи визначення поняття "правосуддя" як одну з форм реалізації судової влади, можна зробити висновок, що найбільш аргументованим варто вважати визначення, відповідно до якого

правосуддя — це діяльність суду з розгляду і вирішення цивільних, кримінальних, господарських й адміністративних справ у межах процесуальних норм, установлених законів, застосування до правопорушників примусових заходів з метою захисту особи, прав та інтересів громадян, суспільства і державного ладу, всіх форм власності.

Аналізуючи співвідношення судової влади і політики, демократичних принципів, здатних виключити чи послабити політичний тиск на судову владу, автор дійшов висновку, що найважливішим чинником, що забезпечує політичну незаангажованість судової влади, є незалежність суддів. Вона можлива за умови дії принципу незмінюваності суддів, судового імунітету і високого рівня матеріального забезпечення суддів. Незалежність судової влади можлива за умови вирішення питань кадрового, організаційного, фінансового, матеріально-технічного забезпечення. Розв'язання цих завдань має належати до компетенції не тільки виконавчої, а й самої судової влади. Отже, той факт, що організаційне забезпечення діяльності суду відповідно до Закону України "Про судоустрій" від 7 лютого 2002 р. (ст. 118) покладено на Державну судову адміністрацію, є позитивним. Згідно зі ст. 126 п. 2 цього Закону Державна судова адміністрація здійснює свої повноваження відповідно до Конституції України, Закону України "Про судоустрій", актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових актів, положень про Державну судову адміністрацію, а також рішень з'їзду суддів України і Ради суддів України.

Порівняльний аналіз політико-правових основ функціонування судової влади в тоталітарній і демократичній політичних системах став підставою для висновків автора стосовно того, що серед основних принципів судової влади і судових гарантій громадян, котрі діють у сучасних демократичних правових державах, варто виділити гарантію підсудності, відкритість і гласність правосуддя, усний характер судового процесу, змагальність, конституційне право громадян на захист, презумпцію невинності, вмотивованість усіх дій судової влади. У тоталітарній державі такі чинники декларуються, але не реалізуються.

Дослідивши зарубіжне і вітчизняне законодавство, дисертант зауважує, що твердження про неполітичний характер діяльності Конституційного Суду (який покликаний вирішувати тільки питання права) не відповідає дійсності. Як засвідчує світова практика, все частіше Конституційний Суд виконує роль політичного інституту.

Отже, можна зробити висновок, що Конституційний Суд — це політико-юридичний орган, який усе активніше висловлюється не тільки з юридичних, але й з політичних питань.

Демократизація суспільства, як відомо, ускладнює характер і структуру економічних відносин. Багатоукладність економіки, приватизація державної і суспільної власності, значне збільшення кількості власників стають причинами зростання конфліктності й соціальних суперечностей у громадському житті. З огляду на це підсилюється значення юридичних форм захисту прав і свобод громадянина, зокрема судового захисту, що має стати реально діючою альтернативою тоталітарним, патерналістським методам цього захисту, які застосовувалися ще зовсім недавно.

Поки в нашій країні існує визначена упередженість щодо адміністративної юстиції, подолання такого відношення – складний і повільний процес. Проблема не в тім, що в суспільстві немає потреби в діяльності адміністративних судів, а в тім, що не вистачає теоретичних і прикладних розробок щодо механізму дії адміністративної юстиції в українських умовах. Не приділяється достатньої уваги проблемі підготовки кадрів для спеціалізованих адміністративних судів, організації полісистемного судового механізму, у якому адміністративна юстиція повинна зайняти відповідне місце. А це вимагає визначеного часу, детальної розробки питань про основи, межі, процедури судового контролю за адміністративною діяльністю.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Рекецкая И.Р. Судебная власть и правосудие: уточнение понятий. //Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 15. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. – С.556–561.
2. Рекецкая И.Р. Судебная власть в системе разделения властей //Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 16. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. – С. 435–440.
3. Рекецкая И.Р. Судебно-правовая реформа в Украине как реальная потребность социально-политических преобразований общества //Держава і право: Зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки. Вип. 18. – К.: Ін-т держави і права НАН України, 2002. – С. 473–476.
4. Наумкина С.М., Рекецкая И.Р. Политическая модернизация в современной Украине: “кризисный синдром” //Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2002. – №10. – С.24–27.
5. Рекецкая И.Р. Роль судової влади в демократичній, правовій, соціальній державі // Актуальні проблеми держави і права. – 2002.- Вип. 15– С.179-185.

АНОТАЦІЯ

Рекецька І.Р. Судова влада в контексті демократичної трансформації українського суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук зі спеціальності 23.00.02 – Політичні інститути та процеси. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2003.

У дисертації обґрунтовується концепція формування і розвитку судової влади як найважливішого чинника в демократичній трансформації суспільства, спрямованої на подальше зміцнення гарантій реалізації конституційних положень про права і свободи людини й громадянина.

Доведено, що в сучасних правових демократичних державах головний внесок судової влади у функціонування політичної системи полягає в тому, що в політичному процесі судова влада захищає права й інтереси тих, хто може виявитися за бортом цього процесу чи опинитися на маргінальних

позиціях. Обґрунтовано, що принцип поділу влади не є абсолютним принципом. Абсолютизація ж принципу поділу влади, що полягає в тому, що правотворчі функції є винятковою прерогативою законодавчої влади, а власне судова діяльність – судової влади, не доцільна. Виявлено, що в Україні, як і в інших державах колишнього Радянського Союзу, ще досить сильна традиція поєднання виконавчої, законодавчої і судової влади в одне ціле. Саме через обслуговування судів, забезпечення їхньої діяльності фінансовими, матеріальними ресурсами, участь у вирішенні кадрових питань судової системи, службової кар'єри суддів тощо представники виконавчої влади мали і мають істотні важелі впливу на здійснення правосуддя. Доведено, що з метою розв'язання завдань, що з'являються внаслідок транзиту суспільства до нової суспільно-політичної системи, перед судовою владою постають завдання, що вимагають інших засобів і способів судового контролю. Результатом переосмислення ролі суду в сучасних політичних умовах стало розуміння необхідності створення в Україні інституту адміністративної юстиції. Виявлено, що серед чинників, що безпосередньо впливають на адміністративну юстицію, найбільш значущими є інтенсивне втручання держави в усі сфери громадського життя і тенденція до безупинного зростання в державному механізмі значення і потенціалу виконавчої влади. Аргументовано, що судова влада часто сповільнює темпи політичних змін, запропонованих політичними силами, що перемогли на виборах, і така ситуація триватиме доти, доки ці зміни не будуть віддзеркалювати інтереси більшої частини суспільства. Іноді судова влада сама стає суб'єктом швидких перетворень, які законодавча й виконавча влади не зуміли здійснити. Виявлено, що судова влада буде відповідати сподіванням демократичного суспільства тільки за умови, що вона зможе повноцінно використовувати свою можливість впливу на політико-правову діяльність законодавчої і виконавчої влади. Це дасть їй змогу стати гарантом захисту прав і свобод людини і громадянина, соціальної та політичної стабільності.

Одержали подальше уточнення поняття “судова влада” і “правосуддя”. Аргументовано, що судова влада є суб'єктом правосуддя, яке являє собою діяльність суду щодо розгляду і вирішення кримінальних, цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Поняття “судова влада” визначається ступенем самостійності й незалежності суду у відносинах із представницькими органами й органами управління: чим він більший, тим вище в країні рівень законності й демократії, тим надійніше захищені громадяни від можливих зазіхань на їхні права і свободи. Обґрунтовано, що найголовніше завдання судової влади в Україні – перетворити абстрактні політико-правові норми на реальні права й обов'язки, забезпечити виконання державою її обов'язків перед людиною, що і є одним з основних показників демократичної трансформації українського суспільства.

Ключові слова: судова влада, поділ влади, правосуддя, права людини, державний механізм влади, правова держава, демократична політична система, політичні процеси, політичні інститути.

АННОТАЦИЯ

Рекецкая И.Р. Судебная власть в контексте демократической трансформации украинского общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – Политические институты и процессы. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2003.

В диссертации обосновывается концепция формирования и развития судебной власти как важнейшего фактора в демократической трансформации общества. Показано, что в современных правовых демократических государствах главный вклад судебной власти в функционирование политической системы заключается в защите прав и интересов личности. Обосновано, что в результате транзита общества к новой общественно-политической системе перед судебной властью встают задачи, требующие иных средств и способов судебного контроля. Выявлено, что судебная власть будет соответствовать ожиданиям демократического общества только в том случае, если она сможет полноценно использовать свои возможности воздействия на политико-правовую деятельность законодательной и исполнительной власти. Обосновано, что главнейшей задачей судебной власти в Украине является превращение абстрактных политико-правовых норм в реальные права и обязанности, что и является одним из основных показателей демократической трансформации украинского общества.

Ключевые слова: судебная власть, разделение властей, правосудие, права человека, государственный механизм власти, правовое государство, демократическая политическая система, политические процессы, политические институты.

SUMMARY

Reketskaya I.R. Court power's in the context Ukraine society's democratic transformation. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of political sciences in specialty 23.00.02. – political institution and process. – Odessa National Law academy, Odessa, 2003.

The concept of formation and possible development of court power as the most important factor in the democratic transformation is substantiated. It was demonstrated, that in modern political and legal democratic states the basis part of court power in political system's function means, that in the political process the court power depends rights and interests of person.

It was argued, that, as a result of society's transition to new social-political system, tasks requiring new means and ways of the court control appeared It was proved, that the court power will fit to the democratic society's expectations only in the case, if it's able to use property its opportunity of the effect on the decisions and activity of the legislative and executive power. It was substantiated, that the most important task of the court power in Ukraine is to transform abstract political and legal standards into real rights and responsibilities. It's important factor of Ukraine society's democratic transformation.

Key words: court power, division of powers, justice, man's rights, state's mechanism of power, political processes, political institutions.